

EL CONCEPTE DE MEDITERRANI EN GEOGRAFIA

per MARIA DE BOLÒS I CAPDEVILA
Professora del Departament de Geografia
de la Universitat de Barcelona

La precisió terminològica d'una ciència està en relació amb el seu grau de maduresa. L'origen relativament recent de la Geografia com a ciència explica la manca, encara en molts aspectes, d'aquesta precisió en el vocabulari tècnic. És molt necessària l'aportació de treballs que tendeixin a aclarir els termes que es poden prestar a confusió i intentar de precisar-los a fi d'evitar tant com sigui possible totes les dificultats en la comprensió del llenguatge científic.

Un terme que està en aquesta situació és l'adjectiu *mediterrani* utilitzat en múltiples sentits i de tal forma que pot arribar a ocasionar veritables confusions.

El terme Mediterrani, substantiu, nasqué com a topònim per a designar el mar que separa Europa d'Àfrica, a partir de l'últim quart del segle xv. Aquest mar tenia anteriorment altres noms. Estrabó (1) l'anomena Mar Nostre (*ἡμετερα θάλασσα*) i també Mar Interior, per oposició al Exterior o Mar Oceà. Sembla que foren els àrabs que començaren a denominar-lo *Bahr al-wasit* (2) o sigui Mar del Mig, del mig de les terres naturalment, i aquesta forma va ser traduïda al llatí per la de *Mediterranum*. Aquest topònim passà posteriorment a les llengües romàniques amb les formes de Mediterrani, mar Mediterrània, *Mediterráneo*, en castellà, *Méditerranée*, en francès, etc. D'aquest substantiu se'n derivà un nom comú que serviria per a designar els mars que tinguessin característiques semblants a les del Mediterrani o sigui que estiguessin comunicats amb l'Oceà a través d'estrets. Així podem parlar d'un Mediterrani americà (golf de Mèxic i mar Caribe) o d'un Mediterrani japonès (el comprès entre les costes d'Àsia i les illes del Japó).

L'adjectiu mediterrani derivat del nom comú i amb el significat general d'entre terres, és poc utilitzat, però algunes vegades es fa servir. Per exemple es pot parlar de ciutats mediterrànies volguent dir que estan situades en l'interior del continent, lluny del mar. No sembla però gaire aconsellable utilitzar-lo pel perill que té de confusió amb l'adjectiu derivat del Mediterrani en sentit propi.

(1) ESTRABÓN, *Geografía de Iberia*, Edició y traducció comentades per A. Schulten, Barcelona, ed. Bosch, 1952, Col·lecció «Fontes Hispaniae Antiquae». Fasc. VI, pàg. 133.

(2) K. MILLER, *Mappae Arabicae Arabische*, Stuttgart, Selbstverlag des Herausgebers, 1929.

Essent el mar Mediterrani, per als antics, el centre de l'Univers conegut, tingué en la història de la Humanitat un paper de primordial importància. Va ser el centre de cultures i modes de vida propis de tradició molt antiga (3). Aquest fet junt amb d'altres de caràcter físic i biogeogràfic han donat a aquest mar i terres que el volten una personalitat marcadíssima de tal forma que l'adjectiu derivat d'ell té valors conceptuals específics dintre del vocabulari general geogràfic. Puntualitzar quins són els principals d'aquests significats és el que intentarem en aquestes notes escrites en homenatge al nostre estimat professor Pau Vila que tant ha treballat en les terres mediterrànies catalanes.

1. EL CLIMA MEDITERRANI. El mar Mediterrani, que gràcies a la poca profunditat de l'estret de Gibraltar conserva una temperatura constant, pròxima als 13°C fins a la profunditat de 4000 m, origina, junt amb la situació general prop el límit entre la zona de ciclons i altes pressions subtropicals, la presència d'un tipus de clima ben definit que correspon al Cs de la classificació de Koeppen (4) i que aquest autor proposa denominar *clima dels etesis* i que una mica més tard, en la Geografia General del professor De Martonne s'anomena ja *clima mediterrani* (5). Aquest clima ha estat definit com una variant del clima subtropical, amb una estació freda poc acusada, amb mitjanes mensuals sempre superiors a 6° i una estació càlida amb temperatures altes, mitjanes sempre superiors a 21 en el mes més calent (6). Però allò que contribueix més a definir el clima mediterrani és el règim pluviomètric, règim que Péguy anomenarà precisament mediterrani (7) i que es caracteritza per una sequedat estival marcada juntament amb una forta variabilitat interanual que arriba al 25%. La coincidència de manca de pluviositat i de forta calor ocasiona que l'estació estival sigui àrida. Ariditat que pot precisar-se mitjançant l'aplicació dels diferents índexs elaborats per a tal fi, tals com els de Lang, De Martonne, Gaussen o Emberger. Aquest últim té l'avantatge d'ésser pensat precisament per a definir els diferents subtipus de clima mediterrani. L'ariditat durant aproximadament un mes de l'estiu sembla suficient per a permetre a un clima temperat la qualificació de mediterrani. Tenint en compte aquest criteri l'àrea del clima mediterrani s'estén al voltant del mar del mateix nom i per a l'àrea propera a l'Atlàntic (Marroc, sud de Portugal), com indica la figura 1. El trobem també, però, en altres indrets tals com alguns sectors de les costes americanes del Pacífic (Xile, Califòrnia), de l'Àfrica meridional (sector del Cap), d'Àustràlia (sector d'Adelaida), etc., cada un d'ells amb petites variants pròpies.

Dintre de les característiques generals suara definides es poden distingir diferents tipus segons presentin llurs característiques més o menys accentuades. Ja Koeppen distingia un Csa, que considerarà característic i que té les temperatures mitjanes del mes més calent compreses entre 22 i 28° i un Csb d'estius menys calents, amb temperatures mitjanes que no superen els 22°C i que denomina la forma oceànica del clima dels etesis. De Martonne distingeix un

(3) M. DERRUAU, *Tratado de Geografía humana*, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 1964 (1.ª edició francesa, 1961), pàg. 308.

(4) W. KOEPPEN, *Climatología*, México, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 1948 (1.ª edició alemanya, 1923), pàgs. 209-211.

(5) M. DE MARTONNE, *Traité de Géographie générale*, Paris, Colin, 1925, vol. I, Le climat, pàgs. 266-272.

(6) A. MILLER, *Climatología*, Barcelona, Omega, 1950 (1.ª ed. anglesa 1951), pàg. 192.

(7) CH. P. PÉGUY, *Précis de Climatologie*, Paris, Masson, 1970, 2.ª edició, pàg. 363.

clima mediterrani característic que anomena provençal i unes variants oceàniques (portugués) i continental (hel·lènic). Péguy es basa, per a classificar el clima mediterrani en subtipus, en el règim de les precipitacions. Distingeix un règim mediterrani franc amb veritable sequedat d'estiu (alguns mesos amb precipitacions inferiors a 10 mm) i un màxim de pluviositat al desembre-gener, i un règim mediterrani atenuat en el qual no existeix un període de sequedat veritable a l'estiu. El mesos més secs recullen de 20 a 30 mm de pluja i apareixen amb claretat dos màxims pluviomètrics, un a octubre-novembre i un altre al març.

La classificació d'Emberger té l'avantatge de relacionar les temperatures amb les precipitacions i d'aquesta forma fixar el grau d'ariditat, que en definitiva és el que més defineix el clima mediterrani. Segons aquest autor es podrien diferenciar les següents varietats: humit, subhumit i semiàrid. Té però l'inconvenient de considerar sobretot la precipitació total de l'any sense valorar la intensitat de l'eixut estival.

2. RÈGIM HIDROGRÀFIC MEDITERRANI. En relació amb el clima, els rius que tenen llur curs en el sector on domina el clima mediterrani presenten un règim amb característiques prou definides perquè se li pugui donar el qualificatiu de mediterrani (8). La distribució de pluges i de temperatures fa que els cursos dels rius estiguin pràcticament secs a l'estiu, mentres els màxims es situen al final de l'hivern. L'altre caràcter important és la forta irregularitat interanual de les mitjanes mensuals que poden arribar a coeficients de 50 i la forta separació entre les extremes absolutes en relació amb les variacions interanuals de les pluges a que ja hem fet referència.

Les fortes crescudes de tardor que de tant en tant es donen, tenen relació naturalment amb les pluges d'aquesta estació, però principalment es deuen a la disposició del relleu que origina forts pendents a les valls fluvials i per consegüent descensos ràpids de les aigües que corren pels llits ressecats per les altes temperatures estivals.

3. SÒLS MEDITERRANIS. L'adjectiu mediterrani s'utilitza per a designar alguns tipus de sòls que es formen en relació amb el clima i vegetació denominats també mediterranis (9). Aquest adjectiu és aplicat a un tipus de sòl d'estepa, característic dels sectors més àrids del clima mediterrani, i un tipus de terra bruna propi del clima mediterrani humit d'Emberger, sota formació de bosc (alzinar).

Els denominats sòls rojos mediterranis no mantenen cap relació amb el clima i vegetació mediterrània, ja que es tracta de sòls relictos propis de climes més càlids que actualment sembla que sols es poden formar en l'àrea mediterrània en relació amb microclimes molt concrets no pròpiament mediterranis. L'adjectiu mediterrani, conegut l'origen d'aquests sòls es podria mantenir exclusivament per raó de llur abundància en l'àmbit mediterrani, però com direm més endavant, no sembla pas aconsellable en aquest cas l'aplicació d'aquest adjectiu ja que pot induir a confusió.

4. VEGETACIÓ MEDITERRÀNIA. La vegetació mediterrània té característiques pròpies, ben definides, relacionades naturalment amb el clima i els sòls medi-

(8) V. MASACHS, *El régimen de los ríos peninsulares*, Barcelona, C.S.I.C., 1948.

(9) PH. DUCHAUFOR, *Précis de Pédologie*, Paris, Masson, 1965, pàgs. 245, 247 y 323.

terrànies. Aquestes són tan clares que els biogeògrafs han definit una «regió mediterrània» dintre de l'Imperi Holàrtic (10).

Com a trets generals podem subratllar la xerofília més o menys accentuada de la vegetació i el predomini del fullatge persistent i poc ufanós. El lent i migrat desenvolupament de les plantes fa que, per poc que l'acció de l'home sigui intensa, la coberta vegetal esdevingui discontinua. En l'estat actual del paisatge, molt alterat, és corrent que el sòl estigui recobert només en un tant per cent reduït de la seva superfície.

Si ens centrem sobretot a l'occident mediterrani hi trobarem principalment dos tipus de bosc: l'alzinar i el bosc de coníferes. L'alzinar comprén una sèrie d'associacions de l'aliança del *Quercion ilicis*, pròpies dels climes mediterrànies humit i subhumit. A Catalunya les més característiques d'aquestes associacions són el *Quercetum mediterraneo montanum* que correspon a l'alzinar de tendència muntanyenca, el *Quercetum ilicis galloprovinciale* de tendència marítima, i també el *Quercetum rotundifoliae* de tendència continental o més àrida. Aquestes associacions representen la vegetació climax d'aquest sector. Els boscos de coníferes tenen la màxima expressió en les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) i de pi pinyer (*Pinus pinea*), en gran part de caràcter secundari, resultants de la intervenció humana. A la muntanya mediterrània hi pot haver, però, bosc de coníferes naturals (cedres de l'Àfrica del Nord, pinsapo d'Andalusia i del Marroc, etc.).

Entre les formacions arbustives cal destacar la màquia, formació alta, de tres o quatre metres d'altura màxima que, segons sembla, seria la climax dominant a les terres mediterrànies meridionals. En aquestes màquies meridionals solen predominar plantes de l'aliança del *Oleo-Ceratonion* tals com el llentiscle (*Pistacia lentiscus*), l'ullastre (*Olea europaea* var. *silvestris*), margalló (*Chamaerops humilis*), la conífera (*Tetraclinis articulata*), etc. Formacions menys altes, com la garriga, d'uns dos metres com a màxim on la planta dominant és sovint el garric (*Quercus coccifera*) resulten moltes vegades com a conseqüència de la degradació de boscos o de màquies. Altres formacions arbustives menys denses són les denominades brolles en les quals abunden les plantes tals com les estepes i els brucs que formen associacions molt variades.

Finalment, cal assenyalar que en les parts més àrides de la vegetació mediterrània deuen tenir caràcter natural, en extensions més o menys grans, les estepes d'esparts i els erms de camèfits (timonedes, «tomillares»).

Aquesta vegetació presenta uns límits bastant precisos, naturalment amb una franja de transició vers les formacions de caducifolis al nord i vers la vegetació desèrtica al sud. Aquests límits, que coincideixen en línies generals amb els climàtics, són els més adequats per a precisar l'àrea mediterrània, ja que realment defineixen el seu paisatge característic.

En l'aspecte de la vegetació ens sembla molt necessari de subratllar que l'adjectiu mediterrani té un significat tan precís que no es pot aplicar a qualsevol tipus de vegetació, encara que per circumstàncies especials estigui localitzada dintre d'aquesta àrea, i àdhuc a pocs quilòmetres de les costes del mar Mediterrani. A les muntanyes les variacions d'altitud i d'exposició originen climes locals que constitueixen petites illes no mediterrànies dins de l'àrea medi-

(10) E. STRASBURGER et alios, *Tratado de Botánica*, Barcelona, Ed. Marín, 1960 (1.ª edició alemanya, 1894), pàg. 625.

terrània; a la comarca de la Garrotxa tenim clars exemples d'aquestes situacions. No és correcte de parlar en aquests casos, a la nostra manera d'entendre, de fagedes o de rouredes mediterrànies.

5. AGRICULTURA MEDITERRÀNIA. És molt freqüent la utilització de l'adjectiu esmentat per a designar un determinat tipus d'agricultura característica de l'àrea mediterrània. Els trets fonamentals d'aquesta mantenen relació bastant estreta amb els caràcters físics i biogeogràfics que hem assenyalat, per una banda, i amb les formes d'antiquíssimes cultures establertes en les costes del Mediterrani, per l'altra.

L'agricultura definida com a mediterrània és una agricultura de secà. Això no obstant cal remarcar des d'un principi l'existència de petits sectors de regadiu molt característics, que representen solament d'un cinc a un set per cent del territori de cultiu, els quals malgrat l'esmentada superfície, assoleixen una gran importància econòmica.

L'agricultura mediterrània de secà té plantes, mètodes de conreu, estructura i paisatge agrari característics i amb freqüència és associada a una ramaderia ovina transhumant. En els secans les plantes presenten trets fins a un cert punt pròxims als de la vegetació natural, tals com xerofília, període vegetatiu curt, que permet d'evitar l'ariditat dels estius. Destaquen en primer lloc les que formen la denominada «trilogia mediterrània»: blat, vinya i olivera. El blat és el principal d'una sèrie de cereals, entre els quals cal citar també l'ordi i la civada. La vinya i l'olivera ho són d'una sèrie d'arbres i arbusts entre els quals destaquen el garrofer i les figueres. Aquests arbres permeten una certa intensificació dels cultius com en el cas de la «*coltura promiscua*» italiana. Entre els mètodes de conreu tradicionals és molt important el guaret en relació amb l'ariditat de l'estació estival i la conservació de l'escassa aigua de què disposen les terres. És freqüent el policultiu de subsistència i per consegüent una agricultura relativament pobre però que ha constituït durant segles la base de l'economia dels habitants dels països mediterranis.

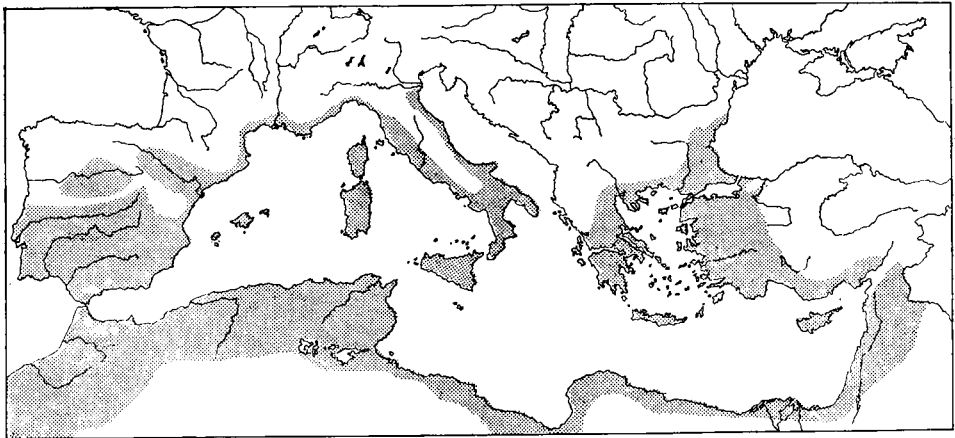
A les reduïdes àrees regades, les típiques «hortes mediterrànies», plantes i mètodes de cultiu són diferents, naturalment. La combinació de les temperatures altes i de l'aigua abundant permet la vida de plantes de tipus tropical, tal com els cítrics, l'arròs, el cotó o el cacauet. Es poden cultivar també tota classe de fruites i verdures. Destaca el seu caràcter intensiu i els rendiments elevats que contrasten amb els escassos dels sectors de secà.

El paisatge agrari mediterrani, en els secans té característiques bastant definides. Els camps són quasi sempre oberts, tipus *openfield*, o bé amb tanques de pedra; amb freqüència s'enfilen pels vessants de les muntanyes en forma de feixes escalonades que acostumen a estar protegides amb parets de pedra seca per tal d'evitar l'erosió del sòl, sempre perillosa en aquestes contrades.

Aquest paisatge de pedra seca, de camps oberts i de la trilogia mediterrània, va representar fins el segle XVIII, i en alguns indrets més tard i tot, el paisatge característic d'una agricultura en progrés. Podem veure com des de l'època grega fins al moment indicat els límits d'aquest tipus de paisatge han estat generalment en expansió. Les plantes de la trilogia mediterrània ultrapassen els límits del clima i vegetació mediterranis en direcció al nord, de tal manera que sectors no mediterranis adquireixen trets propis d'aquest paisatge, com són les vinyes que arriben fins al Rin. Les illes atlàntiques enclavades en l'àrea mediterrània, així com tota la banda de transició septentrional, queden dominades

pels trets mediterranis que l'home hi estableix. Els límits latitudinals i altitudinals de la vinya i de l'olivera en són un bon exemple. Aquests límits, però, a través dels temps han experimentat una gran mobilitat en relació amb diferents conjuntures socio-econòmiques. D'aquí que els límits de plantes de conreu com l'olivera, tan vinculades a fets humans molt complexos, no poden utilitzar-se mai per a delimitar una àrea els trets més importants de la qual són d'ordre climàtic o biogeogràfic. En els moments actuals precisament, que l'agricultura dels països humits representa una major riquesa i un més alt grau d'evolució, assistim a una clara tendència de la contracció dels límits del paisatge agrari mediterrani, particularment en direcció al sud. El retrocés de la vinya, de l'olivera, del blat i dels ovins per una banda i l'increment dels farratges i dels prats per al bestiar boví, per l'altra, en constitueixen els més clars aspectes.

6. L'ÀMBIT MEDITERRANI. Per a qualificar de mediterrani un territori és evident que ha de presentar els trets que hem definit com a mediterranis en els

L'ÀMBIT MEDITERRANI

L'àmbit mediterrani s'indica amb el puntejat i coincideix aproximadament amb el territori que registra més de 40 dies secs l'any

diferents ordres, és a dir que ha de tenir almenys un clima i una vegetació de tipus mediterrani. Aquests trets es presenten en alguns sectors isolats del món, com són Xile, Califòrnia, regió del Cap al sud de l'Àfrica, un petit sector d'Àustràlia, etc., però on constitueixen una àrea homogènia important és evidentment al voltant de la mar Mediterrània. Aquesta àrea ha rebut moltes denominacions: regió, conca, etc. Si bé és ben clar que es pot parlar d'una regió botànica mediterrània i d'una zona climàtica mediterrània, es fa bastant difícil de trobar un mot adequat per a significar tota l'àrea on es donen trets d'índole tan diversa i de caràcter tan diferent, físic, biogeogràfic i humà. La paraula regió no pot ésser utilitzada en general, pel sentit que es tendeix a donar-li actualment en Geografia humana. El mot conca, tan utilitzat pels geògrafs francesos, d'ordre purament fisiogràfic, no és ben exacte ja que pertany a la conca

hidrogràfica del Mediterrani tota la vall del Nil, bona part de la qual és dintre el desert o els tròpics. A nosaltres ens semblaria interessant introduir per a aquests casos el mot àmbit, en el sentit d'espai geogràfic, de límits bastant precisos tant en sentit horitzontal com altitudinal. També es podrien utilitzar mots com àrea o territori, si bé preferim el primer per la idea que dóna de les tres dimensions que té realment l'espai geogràfic.

CONCLUSIONS. Resumint el que hem dit ara podem arribar a las següents conclusions :

1. L'adjectiu mediterrani té dos significats molt utilitzats, un de caràcter general que serveix per a qualificar tot allò que és a l'interior de l'àmbit mediterrani, i un altre, molt concret, per a definir dintre de la nomenclatura general geogràfica un determinat tipus de clima, de règim hidrogràfic, de sòl, de vegetació, d'agricultura, etc.
2. Cal evitar d'aplicar l'adjectiu en sentit general als elements geogràfics per als quals té un sentit concret; per exemple, és confusionari de parlar de fagedes mediterrànies.
3. Per a delimitar l'àmbit mediterrani cal utilitzar criteris d'ordre climàtic o biogeogràfic, menys fluctuants que els de tipus econòmic com és l'àrea de conreu d'una planta.
4. Per a significar l'espai on es dóna tota la complexitat de trets definits com a mediterranis convé d'utilitzar una paraula que no tingui en Geografia cap altre significat propi tal com àmbit, àrea o territori.